

MADŽIDA MAŠIĆ*
(Sarajevo)

KULTURNA BAŠTINA BOSNE I HERCEGOVINE II:
RUKOPISI ELČI IBRAHIM-PAŠINE MEDRESE
U TRAVNIKU**

Abstrakt

Radom se predstavlja rukopisna kolekcija Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku. Ova kolekcija sadrži 105 rukopisnih kodeksa napisanih na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Rukopisni fond ove medrese je 40-tih godina prošlog stoljeća prebačen u Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu, u okviru projekta koji je podrazumijevao da se rukopisi iz svih bosanskohercegovačkih medresa pohrane na prikladno mjesto. Ipak, i nakon tog perioda, rukopisi nastavljaju pristizati u ovu biblioteku, tako da ona danas sadrži jedan solidan rukopisni fond. Fond je digitaliziran 2012. godine u projektu digitalizacije rukopisa bosanskohercegovačkih rukopisnih kolekcija Instituta Yunus Emre, međutim, još nikada nije predstavljen katalog ove rukopisne kolekcije.

Ključne riječi: rukopisi, katalogizacija, Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku, kulturna i intelektualna povijest Bosne i Hercegovine

Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku jedna je od značajnijih obrazovnih ustanova na području Bosne i Hercegovine osnovanih u osmanskome periodu. Ujedno, najstarija je obrazovna ustanova ovog tipa u Travniku. Dao ju je izgraditi bosanski namjesnik Elči Ibrahim-paša u

---

* Dr. Madžida Mašić, viši naučni saradnik, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, email: madzidam@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-9633-3886

** Želimo izraziti zahvalnost direktoru Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku mr. Dževdetu Šošiću i bibliotekaru mr. Sinanudinu Alibegoviću na svesrdnoj susretljivosti i ustupanju svih digitaliziranih rukopisa.

periodu između marta 1704. i augusta 1705. godine¹, dok je vakufnama o izgradnji i zavještanju ove ustanove napisana nešto kasnije, 28. marta 1706. godine.² Ono što je specifičnost ove vakufname jest to što ona sadrži i podatke o prvom knjižnom fondu školske biblioteke. Naime, kako je navedeno, Elči Ibrahim-paša je prvobitno zavještao i 98 knjiga, a naknadno još pet, ukupno 103, a vakufnamom je predviđena i dnevna plata od pet akči za knjižničara koji se trebao starati za navedene knjige.³ Da je legator vodio računa o svim detaljima vezanim za čuvanje i korištenje ovih dragocjenih rukopisa svjedoči i još jedan jasan uvjet o davanju knjiga na korištenje:

“Navedene knjige izdavaće se učenicima u spomenutoj kasabi uz tvrd zalag. Učenik pak koji zaloga nema, korišće knjigu na njenome mjestu. Knjige se ne smiju posuđivati u druga mjesta. Ako bi knjižničar prestupio ovaj propis i knjigu posudio, provešće se nad njim propisi šeriata.”⁴

Ovu vakufnamu Bušatlić s razlogom naziva “prvim statutom kojim je određena plaća bibliotekaru, sačinjen detaljan popis cjelokupnog početnog bibliotečkog knjižnog fonda, propisan način izdavanja knjiga i određena sankcija za samovoljno postupanje.”⁵

Vremenom se fond ove biblioteke povećavao, uglavnom kroz poklone imućnijih stanovnika Travnika, uglednika, vezira, profesora, šejhova i drugih. O tome svjedoče brojne vlasničke bilješke i pečati. Osim toga, početkom 20. stoljeća biblioteci Elči Ibrahim-pašine medrese priključeni su fondovi biblioteka medresa Mehmed-paše Kukavice (prestala sa radom 1914) i Muhsin-zade (Muhsinović) Mehmed-paše (prestala sa radom 1924). Uvidom u jedan popis knjiga koji se čuva u Arhivu Srednje Bosne, sačinjen od strane upravnika medrese Abdulkadira Mahmutovića, Gazija-Pajt navodi da je ta biblioteka 8. juna 1931. godine imala ukupno 246 naslova.⁶

¹ Dževdet Šošić, “Muslimanske obrazovne ustanove u Travniku (osvrt na period od 1463. do 1946. godine)“, *Zbornik radova Vakufi u Bosni i Hercegovini: vakufi u Travniku*, god. 9, br. 9, Sarajevo, 2019, 85.

² Alija Bejtić, “Podaci za kulturnu povijest vezirskog grada Travnika“, *Naše starine*, II (1954), 152.

³ Ibid, 152-153.

⁴ Ibid, 153-154.

⁵ Ismet Bušatlić, “Medresanska / prva travnička javna / biblioteka“, U: *Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku 1706-2014 (Monografija)*, Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku, Travnik, 2014, 47.

⁶ Enisa Gazija-Pajt, “Elči Ibrahim-pašina medresa – kontinuitet odgoja i obrazovanja“, U: *Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku 1706-2014 (Monografija)*, Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku, Travnik, 2014, 102.

Krajem 19. pa do polovine 20. stoljeća (od 1867. do 1950. godine) započelo se sa značajnim projektom pohranjivanja i zaštite rukopisne građe bosanskohercegovačkih medresa. U tom projektu većina ovih fondova je, neposredno uoči Drugog svjetskog rata, zahvaljujući inicijativi Mehmeda Handžića, prenesena u Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu. Tada je i oko tri stotine rukopisa Elči Ibrahim-pašine biblioteke preneseno u spomenutu ustanovu. Od prvobitnog fonda, u Gazi Husrev-begovoj biblioteci danas se čuva 49 kodeksa (91 djelo).

Biblioteka Elči Ibrahim-pašine medrese se i u vremenima koja su uslijedila nastavila obogaćivati, tako da danas broji 105 rukopisnih kodeksa (130 djela) koje je u okviru projekta digitalizacije rukopisa na orijentalnim jezicima u baštinskim ustanovama Bosne i Hercegovine tokom 2012. godine digitalizirao Institut Yunus Emre. Od ukupnog broja djela, 69 je napisano na arapskom jeziku, 39 na turskom i tri na perzijskom jeziku. Dvojezičnih djela, pri čemu prije svega mislimo na rječničku građu, ukupno je osam, a riječ je o arapsko-turskim i tursko-perzijskim rječnicima.

Kada je riječ o naučnim disciplinama, tri djela su iz kur'anskih disciplina (tefsiri), četiri iz oblasti hadisa i hadiskih nauka, po 15 iz islamskog prava (fikha) i islamske dogmatike, četiri iz etike, tri iz oblasti tesavvufa, tri iz disputacije, 11 iz različitih grana arapske gramatike (morfologija, sintaksa), osam iz leksikografije (uključujući i fragmente rječnika), jedno djelo iz stilistike, 22 djela iz oblasti lijepe književnosti, te fragment jednog djela iz geografije. Dakle, kako se može primijetiti, najviše je djela (ukupno 30) iz islamskog prava (fikha) i dogmatike (akaida), potom iz lijepe književnosti (22), te iz arapske gramatike (11). Takav omjer u rukopisnom fondu ukazuje i na literaturu/udžbenički fond koji je najčešće bio u upotrebi u nastavi. Medresa je bila "temelj svih naučnih djelovanja i institucija koja je omogućavala jednako obrazovanje za sve koji su ju pohađali."⁷ Nastavni plan se prema programu iz 1895. godine reformirao iz sistema prelaska iz halke u halku u sistem prelaska iz razreda u razred. U skladu s tim, nastavni program u prvom razredu obuhvatao je gradivo iz kiraeta, vjeronauke, osnova arapske gramatike (sarf), te turski i arapski krasnopis. Gradivo drugog razreda odnosilo se na kiraet, kaligrafiju, morfologiju (nahv), halebiju (obredoslovlje), tarikat (ćudorednost), logiku (isagudžija), arapsku frazeologiju (alaka),

⁷ *Historija Osmanske države i civilizacije*, priredio Ekmeleddin İhsanoğlu, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2004, 781.

dok su se u trećem razredu izučavali multeka (fikh), semali(sic!)-šerif (hadis), te nahv, isagudžija i kiraet.⁸

Rukopisni fond svake biblioteke koja je imala status školske u Osmanskom carstvu činila djela iz oblasti predviđenih nastavnim kurikulumom, kao i djela koja su se, prema Orlinu Sabevu, bila najčitanija diljem Osmanskog Carstva, a to su:

1. Kur'an-i Kerīm
2. En'am-i šerif⁹
3. Muhammediyye¹⁰
4. Bergivijeva *Risala* ili *Vasijjetnama* koja je među narodom bila u širokoj upotrebi kao vrsta priručnika.¹¹

Osvrnimo se najprije na prisustvo djela iz pobrojanih kategorija u biblioteci Elči Ibrahim-pašine medrese. Kada je riječ o prepisima Kur'ana, u današnjoj rukopisnoj kolekciji ne postoji nijedan prepis cijelog Kur'ana, već nekoliko pojedinačnih džuzeva (R 90, R 91, R 92, R 93, R 94, R 95, R 96, R 97, R 98). Nijedan od ovih primjeraka ne sadrži podatke o prepisu niti vlasništvu.

U pisanoj tradiciji islama mnogo je djela koja govore o različitim aspektima života posljednjeg Božijeg poslanika Muhammeda, a. s. Ta se djela u literaturi susreću i u prozi i u stihu. Svi oni imaju uporište u kur'anskim kazivanjima i hadisu. Poznato je da su se vremenom razvili i

⁸ Dževdet Šošić, "Muslimanske obrazovne ustanove u Travniku...", 88.

⁹ *En'am-i šerif* predstavlja zbirku kur'anskih sura i molitvi, te je kao molitvenik bio vrlo raširen diljem Osmanskog Carstva, naročito u 18. i 19. stoljeću. Najčešće započinje surom el-En'am, po čemu je i dobio ime. Osim što je prema svojoj namjeni bio molitvenik, poznato je da je vrlo često služio i kao talisman, odnosno štiti od nesreće, bolesti i zle kobi. Opširnije: Alexandra Bain, *The late Ottoman En'am-i šerif: Sacred text and images in an Islamic prayer book*, neobjavljena doktorska disertacija, University of Victoria, 1999.

¹⁰ Djelo koje je pod naslovom *Kitābü Muhammediyye fī na'ti seyyidi'l-ālemīn habībīllāhi'l-a'zam Ebi'l-Kāsim Muhammedini'l-Mustafā* napisao Yazicioğlu Mehmed efendi (u. 855/1451). Napisano je u stihovima, u mesnevi formi i u potpunosti se oslanja na žanrove koji su do 15. stoljeća već bili prilično zastupljeni u turskoj književnosti, kao što su *siyer* i *mevlud*. Djelo je bilo vrlo popularno i rašireno među turkofonskim narodima, ali je korišteno i kao udžbenik. S obzirom na veliku popularnost dobilo je i melodiju, tako da se u pratnji muzičkih instrumenata izvodilo u određenim prilikama. Fehim Nametak, *Historija turske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2013, 212.

¹¹ Citirano prema: Özer Soysal, "Osmanlı'da neler okundu, kütüphane kurumuna nasıl algılandı, kurumlaşan 'gelenek' yoksa 'kütüphane kültürü' müydü?“, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 50, 2 (2010), 163-175.

posebni žanrovi kojima se tematiziraju određeni aspekti života poslanika Muhammeda i njegove poslaničke misije. Cilj i svrha pisanja ovih djela jest da se Poslanik predstavi kao uzor, model ponašanja, a kroz nekoliko ključnih dimenzija njegova poslanstva: duhovni vodič, učitelj/odgajatelj, ideal pravde, povjerenja, čvrstog karaktera. Među najznačajnijim proznim žanrovima su šemali (šamā'il), havasi (ḥawāṣṣ), fedaili (faḍā'il), delaili (dalā'il), hil'je (ḥilya), te pojedinačna djela koja su imala udžbeničku namjenu, kao što su Busirijevo djelo *Tarīqat-i Muḥammediyye* i *Kitāb-i Muḥammediyye* Mehmeda Yazicioğlua. Rukopisna kolekcija Elči Ibrahim-pašine medrese sadrži jedan rukopisni primjerak *Kitab-i Muḥammediyye* (R 33). Ovaj rukopis je tako i naslovljen, premda ga u dijelu o povodu pisanja djela sam autor naziva *Risāle-i Ahmediyye*.

Rukopis započinje stihovima:

إِلَهُ وَاحِدٌ رَبُّ تَعَالَى   هُوَ اللَّهُ الْبَدِيعُ الْحَقُّ
تَعَالَى ذَاتُهُ لَمَّا تَجَلَّى   مِنْ الْعَيْبِ إِلَى

*Bog je jedan, Gospodar Uzvišeni, On je Tvorac, Istina Najuzvišenija
Bit Njegova Uzvišena je, kada ozrcali se iz gajba i jasna posta.*¹²

Povodu pisanja djelu (*sebeb-i te'lif*) prethode dva časna na'ta (*na't-i šerīf*): jedan Poslaniku (*Fī na't Resūlillāh ṣallallāhu 'alayhi wa sallam*) i drugi četverici pravednih halifa (*Fī na't ḥulafā' al-rāšidīn riḍwānullāhi ta'ālā 'alayhim aḡmā'in*). Tekst rukopisa je manje-više usklađen sa već predstavljanim sadržajem djela, tako da se ovdje nećemo zadržavati na tome.¹³ Ono što je važno naglasiti je da je tekst navedenog djela u ovom rukopisnom primjerku sačuvan u integralnoj formi, na ukupno 321 listu.

Na foliji 187a predstavljen je likovni prikaz poznat kao "Liwā' al-ḥamd" (Bajrak zahvalnosti) koji će, prema hadisu i predajama utemeljenim na njemu, na Sudnjem danu držati Poslanik, a. s., i pod kojim će se okupiti svi vjernici. On se sastoji iz tri "krila", tri ključne sentence: 1. Bismillāh al-raḥmān al-raḥīm (U ime Allaha Milostivog Samilosnog),

¹² Budući da je lijeva margina stranice oštećena, bilo je nužno izvršiti usporedbu sa drugim rukopisnim primjerkom ovog djela (V. Yazicioğlu Mehmet, -1451. *Kitab-i Muḥammediyye*. [966, 1558] Manuscript/Mixed Material. <https://www.loc.gov/item/2015421266/>). Pri tome smo utvrdili da nedostaju posljednje riječi u stihu:

إِلَهُ وَاحِدٌ رَبُّ تَعَالَى   هُوَ اللَّهُ الْبَدِيعُ الْحَقُّ الْأَعْلَى
تَعَالَى ذَاتُهُ لَمَّا تَجَلَّى   مِنْ الْعَيْبِ إِلَى الْعَيْنِ فَجَلَّى

¹³ Detaljnije o sadržaju: Mustafa İsmet Uzun, "Muḥammediyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, 583-584.

2. Al-ḥamdu lillāh Rabb al-‘ālamīn (Hvala Allahu Gospodaru svjetova),
3. Lā ilāha illāllāh Muḥammadun rasūlullāh (Nema boga osim Allaha, Muhammed je Allahov poslanik).

Slika 1. (R 33, fol. 187a)
Liwā' al-ḥamd (Bajrak zahvalnosti)

Korpusu djela kojima se ističu vrline Poslanika pripada i djelo pod naslovom *al-Šifā bi ta'rīf ḥuqūq al-Muṣṭafā* čiji je autor 'Iyāḍ b. Mūsā b. 'Iyāḍ b. 'Imrān b. Mūsā al-Yaḥṣūbī (476/1083–544/1149). Iako u katalogu primjećujemo da se ovo djelo svrstava u oblasti historije i islamskog prava, mišljenja smo da je prikladnije svrstati ga u “hasā'is” literaturu, s obzirom na to da, pored nesporne islamskopravne tematike, ono za cilj ima istaknuti specifične vrline Poslanika po kojima se on razlikuje ne samo od običnih ljudi već i od drugih poslanika, a sve kako bi se kod čitatelja stvorila svijest o uzoru kojem nema slična.¹⁴ Jedan rukopisni primjerak ovog djela čuva se i u rukopisnoj kolekciji Elči Ibrahim-pašine medrese pod signaturom R 53. Na prvom zaštitnom listu naslov djela naveden je kao “Šifā' šarīf”, a na istom listu nalazimo

¹⁴ Opširnije o razumijevanju ovog djela u širem kontekstu hasā'is literature pogledati: Michele Petrone, “‘Special Features of the Prophet’ (Khaṣā'is nabawiyya): From Jurisprudence to Devotion”, in: *The Presence of the Prophet in Early Modern and Contemporary Islam*, Brill, Leiden, 2021, 197-228.

bilješku da je djelo uvakufio Murād Qapūdān b. ‘Uṭmān Qapūdān 1235/1819-20. godine.

Među poetskim djelima najznačajniji su spjevovi o rođenju Poslanika (*mevludi*), zatim o njegovom uzdignuću na nebo (*miradžije*), spjevovi o hidžri (*hidžretna*), natovi, te vrlo značajne i popularne dvije kaside Imama Busirija. U ovoj rukopisnoj kolekciji nalaze se dva rukopisa mevluda (R 14 i R 16). Riječ je o mevludu autora Sulejmana Čelebija, koji nosi naslov *Wasīlat al-nağāt (Vesīletü'n-necāt)*. Kada je riječ o rukopisnom primjerku R 14, to je nepotpuni primjerak koji ima ukupno 5 folija. Na početku je crvenom tintom ispisan naslov: *Maṣḥar-i mawğūdāt ḥaḍrat-i Muḥammad Muṣṭafā rā ṣalawāt*. Kako je riječ o nepotpunom primjerku, u njemu ne nalazimo podatke o prepisu.

I drugi rukopisni primjerak mevluda, R 16, doživio je istu sudbinu. Rukopis je dosta oštećen i u rasutom stanju, sastoji se od ukupno 14 folija i ne sadrži podatke o prepisu.

U ovoj kolekciji u više rukopisa nalazimo i najpoznatije kaside posvećene posljednjem Božijem poslaniku Muhammedu, a. s., i na'tove. Rukopisni primjerak R 19 sadrži poznatu, ali u bosanskohercegovačkim rukopisnim kolekcijama prilično rijetko zastupljenu kasidu koju je pod naslovom *al-Qaṣīda al-Muḥammadiyya* napisao Imām Būširī. Naime, ovaj autor daleko je poznatiji po svojoj pohvalnici Poslaniku pod naslovom *Qaṣīda al-burda*, koja je samim tim i prisutnija u brojnim rukopisnim primjercima širom svijeta.

Al-Qaṣīda al-Muḥammadiyya sastoji se iz 16 bejtova. Rukopis je u dosta oštećenom stanju, ali se na osnovu fragmenata mogao identificirati.¹⁵ Kako je stranica oštećena u gornjem lijevom uglu, vidljivi su samo prvi polustihovi (*miṣrā'*) početnih devet bejtova navedene kaside:

Kasida započinje sljedećim stihovima:

مُحَمَّدٌ أَشْرَفُ الْأَعْرَابِ وَالْعَجَمِ

(ne vidi se drugi misra)¹⁶

¹⁵ Usporedbu smo izvršili na osnovu uvida u rukopis kaside koji se čuva u kolekciji Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu (R 3219, međžmua koju je sastavio Ali Šerif Faginović). Kako se može vidjeti, navedena kasida ispisana u ovoj međžmui, za razliku od rukopisnog primjerka u rukopisnoj kolekciji Elči Ibrahim-pašine medrese, nakon svaka dva bejta sadrži jedan bejt koji se ponavlja:

يَا رَبِّ صَلِّ عَلَى الْهَادِي وَعْتَرْتَهُ / اهل المحاسن في الدارين و الكرم

¹⁶ Drugi misra ovog glasi: مُحَمَّدٌ خَيْرٌ مَنْ يَمْشِي عَلَى قَدَمِ

(ne vidi se drugi misra)¹⁷

مُحَمَّدٌ بَاسِطُ الْمَعْرُوفِ جَامِعُهُ

(ne vidi se drugi misra)¹⁸

مُحَمَّدٌ تَأْجُ رُسُلِ اللَّهِ قَاطِبَةً

Slika 2. (R 19, fol.1b)

¹⁷ Drugi misra ovog glasi: مُحَمَّدٌ صَاحِبُ الْإِحْسَانِ وَالْكَرَمِ

¹⁸ Drugi misra ovog bejta glasi: مُحَمَّدٌ صَادِقُ الْأَقْوَالِ وَالْكَلِمِ

Kada je riječ o drugim kasidama posvećenim Poslaniku, a.s., ovaj rukopisni kodeks sadrži i čuvene na‘tove koji su se izvodili u određenim prilikama (povodom nastupanja mjeseca rebiul-evvela, mjeseca Poslanikovog rođenja ili na svečanostima kojima su se obilježavali značajni događaji u životu Poslanika a.s.) poput *al-Šubḥ badā min ṭala ‘atihi* te manje ili više poznate ilahije na turskom jeziku.

Pored navedenih pohvalnica Poslaniku, u jednom rukopisnom kodeksu (R 10) nalazimo i tri komentara već spomenute Būširījeve *Qaṣīda al-burda*: prvi komentar u ovom rukopisnom kodeksu (R 10/1, fol. 1b-48b) napisao je Ḥālīd b. ‘Abdullāh al-Azharī (kako je i navedeno na prvom zaštitnom listu kodeksa)¹⁹, drugi je napisao ‘Alī b. Sultān Muḥammad al-Qārī (fol. 52b-111b)²⁰, dok je autor trećeg komentara (fol. 114b-152b) al-Šayḥ Sa‘dullāh al-Ḥalwatī. Treći komentar je nepotpun na kraju.

Djela čiji je autor Muḥammad b. Pīr ‘Alī Bargiwī (u. 981/1573) su u ovoj rukopisnoj kolekciji zastupljena u tri rukopisna kodeksa. Svako od tih djela bilo je obavezna literatura u nastavi, a u rukopisnim kolekcijama širom svijeta ona su među najbrojnijim primjercima. Djelo *Risāle-i Bargiwī* ili *Waṣīyyetnāme* poznato i pod naslovima *‘Ilm-i ḥāl-i Bargiwī* ili samo *Bargiwī* nalazimo u dva rukopisna primjerka (R 13 i R 28). To je djelo iz oblasti akaida. Prvi rukopisni primjerak (R 13) nepotpun je na kraju, dok je drugi (R 28) nepotpun i na početku i na kraju i u prilično je rasutom stanju.

Treće djelo (R 1) iz korpusa djela koji se odnose na Bargiwīja je komentar (šarḥ) njegove *Waṣīyyetnāme* koji je pod naslovom *Naṣīḥat al-mu‘minīn* napisao Muḥammad al-Bakbazārī (u. 1127/1715. godine). Kako je poznato, postoji više komentara Bargiwījeve *Waṣīyyetnāme* iz pera različitih autora²¹, što je još jedna potvrda široke upotrebe i raširenosti i potrebe da se ovo djelo tumači i proučava.

¹⁹ Kako je navedeno u kolofonu (fol. 48b), pisanje ovog komentara završeno je 24. redžeba 903/18. marta 1498.

²⁰ Prema bilješci u kolofonu (fol. 111b), pisanje djela završeno je početkom mjeseca safera 1006/septembar 1597.

²¹ Najznačajniji komentatori Bargiwījeve *Waṣīyyetnāme* su, pored spomenutog, i: ‘Alī al-Šadrī Qonawī (u. 1114/1702), Aqdağlī Muṣṭafā b. ‘Alī Amāsī (u. 1150/1737), Badruddīn ‘Alī b. Šadrī Qonawī (u. 1216/1802), Qāḍī-zāde Aḥmad b. Maḥmad Amīn (u. 1197/1783).

RUKOPISI DJELA IZ VJERSKIH NAUKA / DISCIPLINA

Kada je riječ o vjerskim disciplinama, tri djela su iz kur'anskih disciplina (tefsiri), četiri iz hadisa i hadiskih nauka, a po 15 iz islamskog prava (fikha) i islamske dogmatike.

Od ukupno 37 djela iz vjerskih disciplina, veći broj napisan je na arapskom jeziku (20), dok su ostala na turskom jeziku. Svi su oni služili kao udžbenici u nastavi koja se izvodila u medresama.

Među najznačajnijim djelima iz ove oblasti kratko ćemo se osvrnuti na jedan tefsir (R 73). Riječ je o tefsiru Kur'ana pod naslovom *Tafsīr al-Ġalālayn* koji su napisala "dva Dželaluddina" (kako i sam naslov upućuje) – Ġalāluddīn 'Abdurrahmān b. Abū Bakr al-Suyūṭī (849/1445–911/1505) i Ġalāluddīn Abū 'Abdullāh Muḥammad b. Aḥmad al-Maḥallī (791/1389–864/1459). To je kratak komentar Kur'ana, čiji je drugi dio napisao al-Maḥallī, a prvi dio naknadno je napisao njegov učenik al-Suyūṭī.²² Ovaj rukopis predstavlja drugi dio spomenutog djela čiji je autor, kako je u kolofonu navedeno, Ġalāl al-Maḥallī i obuhvata tumačenje kur'anskih sura od sure Kehf do kraja (sura al-Nās). Djelo je prepisao Muḥammad Mubārak 17. džumada II (petak) 1108/11. januara 1697. godine.

Različiti izbori hadisa bili su pisani u formi udžbenika i prevedeni na turski jezik, a sve sa ciljem primjene u nastavi. Takvo je i djelo pod naslovom *Kitāb Daqā'iq al-insān min al-aḥādīṭ* koje predstavlja prijevod na turski jezik djela *Daqā'iq al-aḥbār*. Ovaj prijevod sačinio je 'Abdurrahmān b. Aḥmad al-Qāḍī (17. st.). Djelo sadrži tumačenje različitih pitanja iz oblasti islamskoga vjerovanja. Ovo djelo je pod signaturom R 22/2 (fol. 15b-84b). Kako se vidi prema kustodi, nepotpuno je na kraju, tako da nema podataka o prepisu.

Iz oblasti fikha u rukopisnim kolekcijama su najčešće zastupljena djela poput *Šurūṭ al-ṣalāt*²³ ili *Bāb al-šurūṭ al-ṣalāt* koje govori o uslovi-ma za namaz. Autor djela je Luṭfullāh al-Nasaṭī al-Fāḍil al-Kaydānī (u. oko 900/1494). Jedan primjerak ovog djela pronašli smo u rukopisnom kodeksu R 23/2. Prema bilješci na kraju, prepis ovog djela završen je 1133/1720-21. godine, ali bez podataka o prepisivaču. Bivši vlasnik ovog kodeksa je, prema bilješci na prvom zaštitnom listu Darwīš Šān

²² *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak I (drugo izdanje), Obradio: Kasim Dobrača, Al-Furqan – Fondacija za islamsko naslijeđe, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, London – Sarajevo, 2000, 203.

²³ U katalogu se ovo djelo može pronaći i pod naslovima *Muqaddima al-ṣalāt*, *Fiḥ Kaydānī* ili *Maṭlab al-Muṣallī*.

Hasan, a prema bilješci na kraju kodeksa rukopis je bio i u vlasništvu Mulla Muḥammada.

Među često korištenim priručnicima o islamskom vjerovanju je i djelo poznato pod nazivom *Kitab-i Uṣṭuwānī* ili *Risāla-i Uṣṭuwāniyya* čiji je puni naslov *Fawā'id al-amālī wa farā'id al-la'ālī*, koje se u ovoj rukopisnoj kolekciji nalazi u dva primjerka (R 9 i R 37). Priručnik je djelo nepoznatog autora koji se u uvodu ovog djela referira na svog učitelja Muḥammad-efendija b. Aḥmada al-Uṣṭuwānija, prema čijim je predavanjima i napisano ovo djelo.²⁴ U rukopisnom primjerku R 9 nalazimo bilješku da je pisanje djela završeno 27. džumada I 1169/29. marta 1756.

Gotovo da nije postojala niti jedna školska biblioteka ili privatna rukopisna kolekcija učenijeg pojedinca koja nije posjedovala dva djela iz oblasti fikha: *Multaqā al-abḥur* i *Muḥtaṣar al-Qudūrī*. Rukopisni primjerak djela *Multaqā al-abḥur* autora Ibrāhīma b. Muḥammada b. Ibrāhīma al-Ḥalabija al-Ḥanafija (u. 956/1549) pod signaturom R 75 prepisao je 'Abdurrahīm al-maḥmūd b. Muḥammad, imam [?], u mjesecu muharremu 1126/januar-februar 1714. godine (bilješka na fol.134a). Drugi vrlo popularan udžbenik je *Muḥtaṣar al-Qudūrī*, poznat i kao *Kitāb al-Qudūrī* autora Aḥmada b. Muḥammada b. Aḥmada b. Ğa'fara b. Ḥamdāna al-Baġdādija al-Qudūrija. Rukopis ovog djela u ovoj rukopisnoj kolekciji je pod signaturom R 81, a kao bivši vlasnici spominju se al-Ḥāġġ Muṣṭafā Bosnawī i al-Ḥāġġ Abū Bakr beg b. 'Uṭmān (1260/1844-45). Ovaj je rukopisni primjerak nepotpun na kraju, tako da nema podataka o prepisu.

Komentari su gotovo dominantna forma proznog stvaralaštva u orijentalno-islamskom kontekstu, budući da su kanonska ili sva važnija naučna i književna djela više puta komentirana. Glavni cilj pisanja ovih djela bilo je prilagođavanje sadržaja učenicima medresa, odnosno predstavljanje sadržaja djela na sažet i maniristički način pisanja. U tom smislu, s obzirom na njihovu namjenu, ove komentare odlikuje izrazita jasnoća i jednostavnost iskaza, kao i jednostavnost jezika, odsustvo složenih jezičkih konstrukcija i sl. Kako su po svojoj prirodi to djela kojima se tumači, pojašnjava i komentira osnovno djelo, ona su u proučavanjima ove vrste stvaralaštva često marginalizirana i potcijenjena. Međutim, kako to naglašava Babović, zahvaljujući potrebi autora komentara da iznosi kritičke sudove, analizira i polemizira tekst osnovnog

²⁴ *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak II (drugo izdanje), Obradio: Kasim Dobrača, Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe, Rijaset islamske zajednice u BiH, London - Sarajevo, 2002, 660.

djela, neki komentari su postali poznatiji od izvornih djela, te kao takvi ušli u korpus najznačajnijih djela orijentalno-islamskog stvaralaštva.²⁵

U tom smislu spomenut ćemo dva značajna komentara iz oblasti hanefijskog fikha, koji su imali karakter udžbenika. Djelo *Šarḥ al-Manār* autora ‘Abdullaṭīfa b. ‘Abdul‘azīza ibn Malika ibn Firište (u. 797/1395) komentar je djela *Manār al-anwār* koje je napisao Abū al-Barakāt ‘Abdullāh b. Aḥmad Ḥāfizuddīn al-Nasafī (u. 710/1310), također je bilo u vrlo širokoj primjeni u obrazovanju, kao djelo iz teorije hanefijskog prava. U ovoj rukopisnoj kolekciji nalazimo ga u dva rukopisna primjerka, pod signaturama R 42 i R 74. Prema bilješci na kraju djela, prepis rukopisa R 42 završen je u prvoj trećini džumada II 1053/17-26. august 1643. godine (fol. 257b). Drugi rukopisni primjerak (R 74) prepisan je samo četiri godine kasnije, 1057/1647-48. godine (fol. 211b).

Komentar Mulla Miskina (Mu‘īnuddīn Muḥammad b. Ibrāhīm al-Harawī, u. 954/1547) pod naslovom *Šarḥ Kanz al-daqa’iq* čuva se pod signaturom R 66, a naslov na prvom zaštitnom listu glasi: *Šarḥ al-Kanz li Munla Miskīn*. Djelo je iz oblasti hanefijskog fikha.

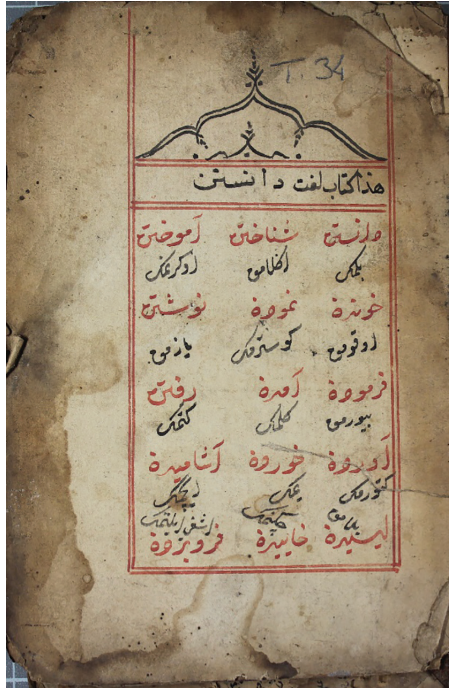
RUKOPISI DJELA IZ OSTALIH NAUKA

U medresama su se, sa ciljem lakšeg savladavanja djela iz kur’anskih i primarno vjerskih disciplina, izučavala djela iz etike, disputacije, tesavvufa te, nezaobilazno, iz arapske gramatike (morfologije i sintakse). Kako je riječ o učenju na nematernjem jeziku, obavezni dio svakog školskog fonda činila je i rječnička građa, zahvaljujući kojoj su učenici učili strani jezik. Rukopisna kolekcija Elči Ibrahim-pašine medrese sadrži 11 djela iz različitih grana arapske gramatike (morfologija, sintaksa), osam iz leksikografije (uključujući i fragmente rječnika), četiri djela iz oblasti etike, tri iz oblasti tesavvufa, tri iz disputacije, jedno djelo iz stilistike, 22 djela iz oblasti lijepe književnosti, te fragment jednog djela iz geografije.

Rječnici su uglavnom dvojezični, arapsko-turski ili tursko-perzijski. Među njima važno mjesto pripada rimovanim rječnicima. Tradicija pisanja rimovanih rječnika razvila se iz potrebe za lakšim memoriranjem strane leksike, pa samim i tim lakšim učenjem stranog jezika. Rukopisna kolekcija Elči Ibrahim-pašine medrese posjeduje dva rimovana rječnika: tursko-perzijski rječnik *Tuḥfa-i Šāhidī* autora Ibrāhīma b. Šāliḥa Šāhidīja (u. 957/1550) (R 29/5), te rječnik pod signaturom R 34 *Tuḥfa al-hādiya*

²⁵ Ibid.

(naslov na zaštitnom listu: *Kitāb luġat-i dānistān*) autora Muḥammada b. al-ḥāġġ Ilyāsa. U pitanju je fragment ovog rječnika, koji sadrži ukupno 10 početnih folija, bez uveza je i u rasutom stanju.

Slika 3. (R 34, fol. 1b)

Pored navedenih, tu je i rukopis arapsko-turskog rječnika pod naslovom *al-Aḥṭarī fī al-luġa* čiji je autor Muṣṭafā b. Šamsuddīn Aḥmad al-Qaraḥisārī al-Aḥṭarī (u. 968/1560) (R 61). Ovaj rukopisni primjerak je potpun, sadrži ukupno 500 listova (kraj fol. 500b). Arapske riječi su nadvučene crvenom linijom, što olakšava prohodnost kroz tekst rječnika. O popularnosti ovog rječnika svjedoči veliki broj komentara (šarḥ) i sažetaka (talḥīs), kao i fragmentarnih prijepisa ispisanih u formi dodataka za pojašnjenje nepoznatih riječi uz djela iz različitih oblasti.²⁶

Ovdje treba spomenuti i jedan primjerak arapsko-turskog rječnika poznatog kao *Wānqulī luġat* ili *Kitāb-i Luġat-i Wānqulī* autora Maḥmad b. Muṣṭafā al-Wānija Wānqulī (u. 1000/1591), pod signaturom R 5. Riječ je o prijevodu rječnika *Šiḡaḥ al-luġa* autora Abū Našra Ismā‘īla b. Ḥammāda al-Ġawharīja (u. 393/1002). Rukopis je potpun, sadrži riječi

²⁶ Dželila Babović, “Rukopisi rječnika i leksikografska tradicija u Bosni od 16. do 19. stoljeća“, *Bosniaca* 27/2022, 134.

od slova “alif“ do slova “waw“, na ukupno 123 lista. Nema podataka o prepisu. Wanqulījev rječnik je bio iznimno popularan i zastupljen u školstvu, o čemu svjedoči činjenica da je to prvo djelo na turskom jeziku štampano u prijestonici Osmanskog Carstva, u stampariji Ibrahima Muteferrike (1141/1729).

U posjedu današnje rukopisne kolekcije Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku je i jedan fragment arapsko-turskog rječnika anonimnog autora poznat kao *Mirqāt al-luġa*²⁷ (R 23/3). Ovaj fragment sadrži riječi od slova “alif“ do slova “rā”.

Poznavanje arapskog jezika u osmanskome periodu omogućavalo je razumijevanje djela iz različitih oblasti koje su se izučavale na višem nivou školovanja, u sistemu koji je podrazumijevao da će svršeni takvog stepena obrazovanja obavljati najviše društvene funkcije. U tom smislu, na početnim nivoima obrazovanja, kao sastavni dio svakog silabusa (nastavnog programa) bilo je izučavanje onih grana arapskog jezika čije je temeljito poznavanje omogućavalo i olakšavalo daljnje bavljenje drugim naučnim disciplinama. Tako je već u prvim ciklusima obrazovanja učenje arapskog jezika podrazumijevalo savladavanje morfologije arapskog jezika (*ṣarf*), sintakse (*naḥw*) i retorike/nauke o lijepom načinu izražavanja (*balāġa*). Pored ovih temeljnih djela, komentari i glose zauzimaju važno mjesto. Ipak, oni su bili svojevrsna pomoćna literatura, jer su bili prilagođeni nivou znanja učenika na određenom stepenu školovanja.

Najznačajnija djela iz morfologije arapskog jezika posjeduje i ova rukopisna kolekcija. Među djelima koja su činila korpus za savladavanje arapske gramatike nezaobilazna su djela *al-Šāfiya*, *Taṣrīf al-‘Izzī*, *al-Fawā'id al-diyā'iyya* i *Ḍaw' al-Miṣbāḥ muḥtaṣar al-Miftāḥ*.

Prvo djelo pod naslovom *al-Šāfiya fī al-taṣrīf* ili *al-Šāfiya fī al-ṣarf* autora Ğamāluddīna Abū ‘Amra ‘Otmāna b. ‘Omara Ibn Hāġiba (u. 646/1249) čuva se pod signaturom R 67. Riječ je o djelu iz oblasti morfologije, a da je bilo veoma zastupljeno u osmanskome školstvu svjedoči preko 45 različitih komentara i glosa. To djelo je, kako ističe Jahić, “najveće i najcjelovitije klasično morfološko djelo i nezaobilazan je izvor istraživačima ove gramatičke discipline.”²⁸ Među najznačajnije kome-

²⁷ Rječnik sadrži ukupno oko 30 000 riječi od kojih je 14 000 autor preuzeo iz rječnika *Šihāḥ*, a 16 000 iz rječnika *Qāmūs*. (V. *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak XVI. Obradio: Haso Popara, Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe, Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, London – Sarajevo, 2008, 268).

²⁸ Mustafa Jahić, *Trajnost islamskog naslijeđa: rukopisi Gazi Husrev-begove biblioteke*, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Sarajevo, 2019, 203.

tare ovog djela ubraja se i komentar, odnosno prijevod sa komentarom Ahmeda Sudija.²⁹ Ovaj rukopisni primjerak je nepotpun (fol. 1b-40b), o čemu svjedoči kustoda na zadnjem listu (fol. 40b). Prema bilješcima sa prvog zaštitnog lista, bivši vlasnici rukopisa bili su Maḥmūd-efendī i Muṣṭafā-efendī.

Djelo *Taṣrīf al-‘Izzī*, poznato i kao *Kitāb al-‘Izzī* ili samo *‘Izzī* autora ‘Izzuddīna Abū al-Faḍā’ila b. Ibrāhīma b. ‘Abdulwahhāba b. ‘Alīja al-Zanḡānīja (u. 666/1267) u ovoj je kolekciji pod signaturom R 80 i nije cjelovito (fol. 1b-33b), tako da nema podataka o prepisu. Navedeno djelo je također iz oblasti morfologije i tretira paradigmatske oblike riječi u arapskom jeziku. Kao i prethodno djelo, i ono je bilo predmetom pisanja brojnih komentara.

Treba spomenuti još jedno značajno djelo iz morfologije arapskog jezika. To je rukopisni primjerak djela *Ḍaw’ al-Miṣbāḥ Muḥtaṣar al-Miftāḥ* (R 63) autora Tāḡuddīna Muḥammada b. Muḥammada b. Aḥmada al-Isfarā’īnīja al-Fāḍila (u. 684/1285). Riječ je o sažetku (*muḥtaṣar*) komentara djela *al-Miṣbāḥ fī al-naḥw* autora Nāšira b. ‘Abdussayyida al-Muṭarrizīja. I osnovno djelo, koje pripada kanonu djela iz arapske gramatike, i ovaj sažetak, prilagođen učenicima, bili su dosta zastupljeni u nastavi. Rukopisni primjerak R 63 potpun je, ima 146 listova, a kako je u kolofonu navedeno (fol. 146b), pisanje ovog “korisnog djela” (*al-kitāb al-muḥtaṣar*) završeno je 1050/1640-41. godine.

Na već spomenuto al-Muṭarrizījevo djelo *al-Miṣbāḥ* napisana je i glosa pod naslovom *Ḥulāṣa al-i‘rāb*, u ovoj rukopisnoj kolekciji zavedena kao R 88. Autor glose je Ḥāḡḡ Baba b. Ḥāḡḡ Ibrāhīm b. Ḥāḡḡ ‘Abdulkarīm b. ‘Uṭmān al-Ṭūsiyawī (u. 870-1465). Ovaj rukopisni primjerak je bez poveza, tako da je usljed rasutosti nepotpun na kraju. Sadrži ukupno 84 lista. Nema podataka o prepisu. Na početnim zaštitnim listovima navedene su neke od izreka Poslanika, a. s., Ebu Taliba, kao i sporadični stihovi.

U ovoj rukopisnoj kolekciji nalazi se i jedan primjerak djela iz morfologije arapskog jezika pod naslovom *Muqaddima al-adab* autora Abū al-Qāsima Ġārullāha Maḥmūda b. ‘Umara b. Muḥammada al-Zamaḥṣarīja (u. 1144).³⁰

²⁹ Hulusi Kılıç, “eṣ-Ṣāfiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, 247.

³⁰ Uvidom u različite kataloge rukopisa uočili smo da postoji određena dilema kada je u pitanju klasifikacija ovog djela. Npr., u šestom svesku *Kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa* Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu obrađivač je ovo djelo uvrstio među gramatike (Vidi: *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak VI, Obradio: Mustafa Jahić, Al-Furqan Fondacija za

Rukopis ovog djela pod signaturom R 105 je nepotpun, dosta oštećen i u rasutom stanju, ali ga je bilo moguće identificirati prema početnim stranicama.

Kada je riječ o drugim oblastima arapske gramatike, poput sintakse i stilistike, spomenut ćemo kratko nekoliko djela.

Rukopis R 45 predstavlja djelo *al-Fawā'id al-diyā'iyya* autora Nūruddīna 'Abdurrahmāna b. Aḥmada Nūruddīna al-Ġāmīja (u. 898/1492). To je komentar Ibn al-Ḥāḡibove *al-Kāfiye* koji je, bio popularan jednako kao i izvorno djelo.

Jednu od glosa na spomenuto djelo napisao je 'Iṣāmuddīn Ibrāhīm b. Muḥammad b. 'Arabšāh al-Isfarā'inī pod naslovom *Ḥāšiya 'alā al-Fawā'id al-diyā'iyya* koju nalazimo pod signaturom R 43. Na prvom zaštitnom listu djelo je naslovljeno kao *Ḥāšiya 'Iṣām* i nepotpuno je na kraju (fol. 87a), što je i zabilježeno ispod naslova na prvom zaštitnom listu odrednicom "nuṣṣān" (nepotpun).

U kolekciji Elči Ibrahim-pašine medrese je i jedan rukopisni primjerek djela *al-Muḥtaṣar fī šarḥ Talḥīṣ al-Miftāḥ* autora Mas'ūda b. 'Umara b. 'Abduḷlāha al-Taftāzānīja (u. 792/1389). To je kraća verzija komentara djela *Talḥīṣ al-Miftāḥ* autora Abdurrahmāna al-Qazwīnīja, napisana s ciljem da bude što pristupačnija čitaocima. Ovaj rukopisni primjerek (R 83) nepotpun je na kraju, tako da nema podataka o prepisu.

Iz oblasti lijepe književnosti u ovoj se kolekciji čuvaju 22 djela, ali ćemo se kratko osvrnuti na najznačajnije komentare klasika perzijske književnosti. Riječ je o komentarima 'Aṭṭārove *Knjige savjeta* i Hafizova *Divana* koji potvrđuju konstataciju da je na prostoru Osmanskog Carstva evidentan kontinuitet naučne produkcije djela koja za cilj imaju bolje razumijevanje klasičnih perzijskih tekstova.³¹ Rukopis R 2 je *Šarḥ-i Pandnāme* čiji je autor Muṣṭafā Šam'ullāh iz Prizrena (Prizrenī) (u. 1000/1591-92). To je komentar na turskom jeziku djela *Pendnāme-i 'Aṭṭār* ili samo *Pendnāme* (Knjiga savjeta), čiji je autor Šayḥ Farīduddīn 'Aṭṭār (513/1119–627/1230). Kako je ovo djelo didaktičkog karaktera, kao takvo je bilo vrlo čitano, o čemu svjedoči i ovaj komentar na turskom jeziku. Prema bilješki na kraju rukopisa vidi se da je prepisano

---

islamsko naslijeđe, Rijaset islamske zajednice u BiH, London – Sarajevo, 1999, 317), dok je u sedmom svesku *Kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa* Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu ovo djelo uvršteno u rječnike (vidi: Vidi: *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak VII, Obradili: Haso Popara, Zejnil Fajić, Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe, Rijaset islamske zajednice u BiH, London - Sarajevo, 2000, 379-380).

³¹ Namir Karahalilović, Munir Drkić, *Ahmed Sudi Bošnjak: komentator perzijskih klasika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2014, 10.

1049/1639-40. godine (fol. 65b), ali je ime prepisivača, kao u još jednom drugom rukopisu, čini se, namjerno zamrljano.³²

Drugo djelo iz oblasti lijepe književnosti je komentar Hafizova *Divana* – *Šarḥ-i Diwān-i Ḥāfiẓ* na turskom jeziku, čiji je autor Muṣṭafā Muṣliḥuddīn Surūrī (u. 969/1561). Rukopisni primjerak ovog djela nosi signaturu R 8, a prema bilješci na kraju rukopisa pisanje je završeno u mjesecu zul-hidždžetu 966/septembar-oktobar 1559. godine (fol. 440a). Dakle, to je bilješka o godini nastanka djela, a nema podataka o prepisu.

Rukopis R 103 je *Ḥamsa-i Niẓāmī* (Nizamijevo petoknjižje)³³ autora Ğamaluddīna Abū Muḥammada Ilyāsa b. Yūsufa b. Mu'ayyada Niẓāmuddīna (u. 605/1209.godine) koje se sastoji iz pet djela / mesnevija: *Maḥzan al-asrār*, *Ḥusraw u Šīrīn*, *Laylā wa Maġnūn*, *Haft paykar* i *Iskendernāme*. Ovaj rukopisni primjerak je nepotpun, sadrži samo prve dvije mesnevije. Kako nedostaje kraj djela, nema ni podataka o prepisu. Početne stranice dviju mesnevija su lijepo ukrašene unvanima uokviranim zlatnom bojom i floralnim motivima na plavoj podlozi. Naslovi mesnevija ispisani su zlatnim slovima, dok su naslovi poglavlja ispisani crvenom tintom. Rukopisni primjerak R 103 ima ukupno 107 listova, a na početnim stranicama ima lijepo ukrašen vlasnički pečat.

Slika 4. (R 103, početak *Ḥamsa-i Niẓāmī*)

³² Riječ je o rukopisu R 36.

³³ Naslov djela na prvom zaštitnom listu.

BILJEŠKE O PREPISIVAČIMA RUKOPISA I BIVŠIM VLASNICIMA

Značaj evidentiranja i registriranja prepisivača dugo je vremena bio potcijenjen, jer su se najvažnijim informacijama o određenom rukopisu dakako smatrale one koje pružaju podatke o autorstvu i naslovu djela. Ipak, krajem 80-ih godina prošloga stoljeća, uviđajući važnost ovog obaveznog segmenta u opisu rukopisa, Muhamed Ždralović je objavio epohalno djelo *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, koje mnogim generacijama predstavlja bazu i ishodišnu tačku u istraživanju i verificiranju prepisivača čiji je doprinos nemjerljiv kada je u pitanju pisana riječ. Naglašavajući važnost tog registriranja, Ždralović ističe da su prepisivači često imali ulogu koautora, jer su svojim intervencijama u tekstu, kao i popratnim bilješkama, davali vlastiti doprinos zahvaljujući kojem su djela dobivala novu vrijednost.³⁴ Kako je orijentalno-islamska kultura ona u kojoj je dominantan tzv. *topos afektirane skromnosti*³⁵, prepisivači često ostaju anonimni, pa ne navode svoje ime (umjesto toga od čitaoca traže dovu pred njihove i duše njihovih roditelja), a u slučajevima kada navode svoje ime, obavezno je to uz pridjeve “al-faqīr” (siromah) i “al-ḥaqīr” (bezvrijedan, beznačajan).

Ono što naročito želimo istaknuti jeste da je u Ždralovićevoj evidenciji bosanskohercegovačkih prepisivača registrirano ime tek jednog prepisivača, čiji rukopis pronalazimo u kolekciji Elči Ibrahim-pašine medrese. U tom smislu, naše predstavljanje jeste svojevrsno proširivanje postojećih saznanja o domaćim prepisivačima rukopisa na orijentalnim jezicima.

Rukopis R 1 (*Naṣīḥat al-mu'minīn*, čiji je autor Muḥammad al-Bakbazārī) prepisao je, prema bilješci u kolofonu (fol. 158a), Muḥammad b. Faḍlullāh, u mjestu Gostović (Zavidovići), 1215/1800-01. godine.³⁶

Imena prepisivača koja navodimo u nastavku nismo pronašli evidentirana kod Ždralovića, niti u katalogima Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu.

³⁴ Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I, Svjetlost, Sarajevo, 1988, 10.

³⁵ Esad Duraković, *Arapaska stilistika u Bosni. Ahmed sin Hasanov Bošnjak o metafori*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000, 37.

³⁶ Ime ovog prepisivača M. Ždralović je evidentirao pod rednim brojem 1587, a uz ime ovog prepisivača navedeno je da je bio imam. Mjesto prepisa je isto, Gostović kod Zavidovića. Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači...*, II, 245.

Rukopis R 33 (*Kitāb-i Muḥammadiyya*) je, prema bilješci na kraju kodeksa (fol. 321a), prepisao Aḥmad b. Safar u mjesecu muharremu 1019/ mart-april 1610. godine.³⁷

Rukopisni kodeks R 76 koji se sastoji iz više kraćih rasprava (risāla), prema bilješkama u kolofonu svake od njih (fol. 17a; fol. 43a; fol. 88b), ispisivao je Aḥmad b. Ismā‘īl Bosnawī Yayčawī, u dužem vremenskom periodu, od mjeseca šabana 1206/mart-april 1792. godine (fol. 43a) do 3. džumada I 1212/24. oktobra 1797. godine (fol. 88b).

Rukopisni primjerak djela *Mafātīḥ al-ġinān wa maṣābīḥ al-ġanān* autora Ya‘qūba b. Sayyid ‘Alīja, pod signaturom R 78, ispisao je, kako je navedeno u kolofonu (fol. 271a), Ismā‘īl b. al-ḥāġġ Walī al-Bosnawī, u posljednjoj trećini muharrema 1027/18-25. januar 1618. godine.

Ovdje ćemo spomenuti još jednog prepisivača koji u svom potpisu nosi etnonim Bosnevi. Riječ je o ‘Abdulqādiru Bosnawīju³⁸ koji je prepisao rukopisni primjerak R 89 (djelo iz oblasti islamskog prava/ feraiza). Ono što je specifičnost njegova potpisa jest da je pored svoga imena naveo da je bio učenik Šehdi Mustafa Safvet-efendije (str. 18). Ovaj rukopisni primjerak, koji je ustvari bilježnica/školska sveska, ispisan je vjerovatno početkom 20. stoljeća.

Kada je riječ o bilješkama o bivšim vlasnicima, spomenut ćemo ime na nekoliko značajnijih ličnosti koji su svoje djelo ostavili kao vakuf.

Elči Ibrahim-paša je, kako je poznato, uvakufio preko stotinu rukopisa za potrebe učenika u svojoj novoosnovanoj medresi. Među rukopisima koji imaju pečat ovog vakifa jeste rukopis djela *Šarḥ al-qaṣīda*

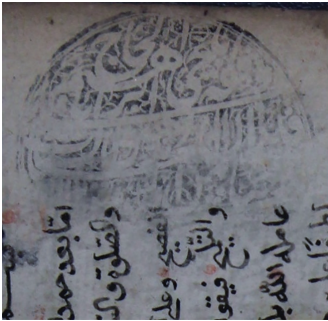
³⁷ Ime ovog prepisivača pronašli smo u drugom svesku *Kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa* Historijskog arhiva u Sarajevu, gdje je uz ime prepisivača navedeno “hatib u džamiji (ime džamije namjerno izbrisano)” (str. 595). Vremenski period prepisa dva rukopisa ovog prepisivača u spomenutom *Katalogu* podudara se sa vremenom u kojem je nastao prepis rukopisa R 33. (V. *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak II, Obradio: Haso Popara, Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe, Historijski arhiv Sarajevo, London – Sarajevo, 2011, 595).

³⁸ Najvjerovatnije se radi o muderrisu Elči Ibrahim-pašine medrese Abdulkadir-ef. Mahmutoviću (1885–1974), koji je u Carigradu na školovanju proveo skoro 15 godina (1900–1914). Po povratku u Bosnu najprije je obavljao dužnost imama u Kotorskom kod Doboja te u Modriči. Tek nakon 1925. godine prelazi u Elči Ibrahim-pašinu medresu, gdje je jedno vrijeme obnašao i dužnost upravnika. Odlikovale su ga izražene metodičke i pedagoške sposobnosti, te je kao takav bio omiljen i među profesorima i učenicima medrese. (V. Enisa Gazija-Pajt, “Elči Ibrahim-pašina medresa...”, 99-100).

al-burda autora Ḥālida b. ‘Abdullāha al-Azharīja R 79 (fol. 2b). Pečat je istovjetan onome koji je predstavio Bejtić, a tekst pečata glasi:

“Uvakufio je (knjigu) Elči hadži Ibrahim-paša govoreći: “Dobra djela odstranjuju zla“, i tražeći od uzvišenog Boga visoke bašče (Raj). godina 1117. (1706.).“³⁹

Na posljednjem zaštitnom listu navedena je bilješka da je ovaj primjerak vakuf Elči Ibrahim-paše, zapovjednika (*muḥāfiẓ*) Bosne. Bilješka je zamrljana, ali se ime vakifa može pročitati. Uz ovu bilješku je i privatni pečat Elči Ibrahim-paše.⁴⁰

Slika 5.

Pečat Elči Ibrahim-pašine
biblioteke

Slika 6.

Bilješka o vakifu Elči Ibrahim-paši i privatni
pečat

Drugi značajan vakif je Maḥmad Šāliḥ beg b. Waḡīhī Maḥmad paša (Vedžihi Mehmed-paša), sin⁴¹ valije Bosanskog ejaleta 1255/1839-40, koji je uvakufio rukopis R 77 (djelo *Šir‘a al-islām* – knjiga islamskih propisa i pouka).

³⁹ Alija Bejtić, *Elči Ibrahim-pašin vakuf u Travniku: prilog kulturnoj povijesti Travnika*, [s. n.], Sarajevo, 1942, 28.

⁴⁰ Kako Bejtić navodi, vakifov privatni pečat uvijek je utisnut uz bilješku o vakufljenju na kraju rukopisa, “vjerovatno je bio od kamena i u prstenu, te je napukao, pa se tekst u njemu teško čita. U donjem desnom uglu pečata razabire se oznaka godine (1)102. (1691.), a to je datum pravljenja pečata.“ (Ibid., 28-29).

⁴¹ U rukopisu se jasno vidi riječi “ibn” (sin), premda izražavamo sumnju da je riječ o Vedžihi-paši lično.

Slika 7. (R 77 – bilješka o vlasniku na desnoj margini)

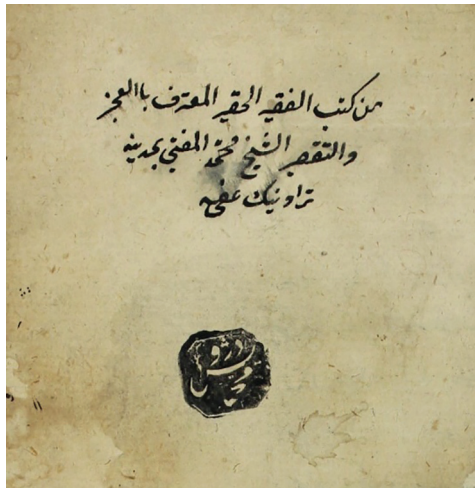
Među značajnijim ličnostima koje su ovoj biblioteci poklonile određena djela je i al-Hāḡḡ Aḥmad tābi‘ al-marḥūm Ibrāhīm Čorbaḡī mustaḥfiẓān Bosnawī Mişirlī, koji je uvakufio rukopisni primjerak drugog dijela tefsira Kur’ana nepoznatog autora (R 60), 1122/1710-11. godine (bilješka na prvom zaštitnom listu).

Kada je riječ o bilješkama o bivšim vlasnicima koji su svoje djelo ostavili kao vakuf, spomenut ćemo da je Šāliḥ⁴² Niyāzī Ḥusnī b. Muḥammad b. Fayḍullāh uvakufio rukopisni primjerak R 10 koji je

⁴² Nismo sigurni da li je riječ o šejhu Salihu čije se ime, a na osnovu dokumenta u ahkam defteru u 1199/1785. godine, veže za jedan sudski spor koji se odnosio na sljedeće: Naime, spomenuti šejh Salih dao je u vakuf medrese stotinjak vlastitih knjiga, a za svoga života beratom je određen za bibliotekara / hafizi-kutuba. Međutim, mutevelija vakufa, travnički muftija šejh hadži Mehmed većinu tih knjiga je posudio i odnio kući. Nakon njegove smrti, njegovi sinovi su odbili da vrate pozajmljene knjige, nakon čega je šejh Salih pokrenuo spor. Nije poznato kako

značajan po tome što sadrži nekoliko komentara Buširijeve *Qaṣīda al-Burda*. O tome svjedoči pečat na prvom zaštitnom listu kodeksa.

Na kraju, spomenimo još jednog lokalnog uglednika. Riječ je o Derviš Muhamedu Korkutu. Na početku rukopisa pod signaturom R 104 nalazi se bilješka da je to jedna od knjiga šejha Muhameda, muftije u gradu Travniku. Ispod bilješke utisnut je manji pečat u kojem je ispisano “Darwīš Muḥammad“. Poznato je da je, pored dužnosti travničkog muftije (punih 47 godina), bio i šejh halvetijske tekije i muderris u Elči Ibrahim-pašinoj medresi.⁴³ Posjedovao je značajnu biblioteku čiji se dio rukopisne građe (27 kodeksa) danas čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

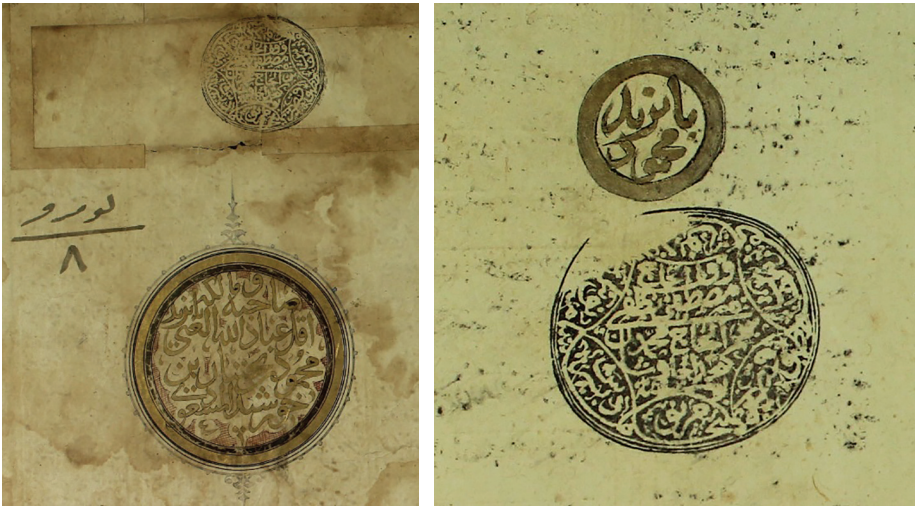

Slika 8.

Ranije spomenuti rukopisni primjerak djela *Ḥamsa-i Nizāmī* na prvom zaštitnom listu ima veliki, izrazito lijep pečat, ukrašen pozlatom. Riječ je o vlasničkom pečatu na kojem piše Bāyazīd Maḥmūd [nečitko] b. Ḥuršīd al-Mas‘ūdī. Unutar rukopisa nalazi se i mali pečat istog vlasnika na kojem je navedeno samo Bāyazīd Maḥmūd. Uz oba pečata je i pečat vakifa al-Ḥāḡḡ Muṣṭafā Luṭfi/Nuṭqī b. al-Ḥāḡḡ Muḥammad (nečitko u nastavku).

je on okončan. Detaljnije: Ismet Bušatlić, “Medresanska / prva travnička javna / biblioteka“, 49.

⁴³ Elvir Duranović, “Travničko muftijstvo i travničke muftije od 1680.-1930. godine”, *Takvim za 2014. godinu*, Sarajevo, 2013, 246.

Slike 9. i 10.

ZAKLJUČAK

Današnja rukopisna kolekcija Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku, nastala nakon što je 40-ih godina prošlog stoljeća cjelokupni tadašnji rukopisni fond prebačen u Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu, sa 105 rukopisnih kodeksa na arapskom, turskom i perzijskom jeziku predstavlja jednu od značajnijih manjih kolekcija rukopisa koji se čuvaju u baštinskim ustanovama u Bosni i Hercegovini. Kao vrlo vrijedna, prepoznata je i u projektu digitalizacije rukopisne baštine koji je realizirao Institut Yunus Emre tokom 2012. godine. Do danas ovi rukopisi nisu predstavljeni javnosti, te smo ovim skromnim doprinosom nastojali, ne nudeći klasičnu kataložku obradu rukopisa, osvijetliti bar dio bogatstva i raznovrsnosti intelektualnog i kulturnog naslijeđa Bosne i Hercegovine iz vremena osmanske uprave.

U tom smislu predstavili smo najznačajnija djela koja su se, prema Sabevu, najviše čitala širom Osmanskog Carstva te su, razmjerno tome, i prepisi tih djela bili najbrojniji u rukopisnim kolekcijama. Riječ je o rukopisnim primjercima Mushaf-i Šerifa, En'ama i djela o životu i vrlinama posljednjeg Božijeg poslanika Muhammeda, a. s. Kada je riječ o rukopisnoj kolekciji Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku, može se primijetiti da su od djela sa navedenom tematikom najzastupljenija upravo ona djela kojima se predstavlja i veliča ličnost Poslanika, a. s.

S druge strane, budući da se radi o rukopisnoj kolekciji jedne obrazovne ustanove, sasvim je razložno što ona dominantno posjeduje ona djela koja su bila dio kurikuluma i koja su se najčešće koristila u nastavi kao udžbenici i priručnici iz sljedećih oblasti: iz kur'anskih disciplina su tri djela (tefsiri), četiri su iz oblasti hadisa i hadiskih nauka, po 15 iz islamskog prava (fikha) i islamske dogmatike, četiri iz etike, tri iz oblasti tesavvufa, tri iz disputacije, 11 iz različitih grana arapske gramatike (morfologija, sintaksa), osam iz leksikografije (uključujući i fragmente rječnika), jedno djelo iz stilistike, 22 djela iz oblasti lijepe književnosti, te fragment jednog djela iz geografije. Dakle, kako se može primijetiti, najviše je djela (ukupno 30) iz islamskog prava (fikha) i dogmatike (akaida), potom iz lijepe književnosti (22), te iz arapske gramatike (11).

Značaju i vrijednosti ove zbirke rukopisa doprinose rijetka djela poput Busirijeve *al-Qašīda al-Muḥammadiyya* (R19) i komentar 'Attārove *Pendnāme* autora Muštāfā Šam'ullāh iz Prizrena (Prizrenī) (R2). Radom smo predstavili i najznačajnije prepisivače i vakife rukopisa, te ponudili sasvim nove podatke o nekima od njih. Imena prepisivača Aḥmada b. Safara, Aḥmada b. Ismā'īla Bosnawīja Yayčawīja, Ismā'īla b. al-ḥāḡḡ Walīja al-Bosnawīja, 'Abdulqādira Bosnawīja nisu zabilježena niti u Ždralovićevom registru bosanskohercegovačkih prepisivača arabičkih rukopisa niti u objavljenim katalozima bosanskohercegovačkih rukopisnih kolekcija. Stoga su ove informacije naročito vrijedne s aspekta daljih proučavanja prepisivačke djelatnosti u Bosni u osmanskome periodu. Podaci o vakifima i bivšim vlasnicima rukopisa dodatno nastoje akcentirati kulturnohistorijsku vrijednost rukopisne zbirke Elči Ibrahim-pašine medrese. Imena vakifa rukopisa koje predstavljamo ovim radom – Šālih Niyāzī Ḥusnī b. Muḥammad b. Fayḍullāh (R 10), Elči Ibrahim-paša (sa pečatom i bilješkom o vakufljenju u R 79), Muḥammad Šālih beg b. Waḡīhī Muḥammad paša (R 77), al-Ḥāḡḡ Aḥmad tābi' al-marḥūm Ibrāhīm Čorbaḡī mustahfizān Bosnawī Miširlī (R 60), Derviš Muhamed Korkut (R 104) – svjedočanstvo su bogatog i dinamičnog kulturnog, intelektualnog i duhovnog života kako u Travniku, tako i u Bosni. Bilješke o bivšim vlasnicima u rukopisima koji su najprije nabavljeni za lične potrebe, a zatim poklanjani obrazovnim institucijama, svjedoče da su i bosanskohercegovački gradovi bili centri obrazovanja, širenja islamske kulture i civilizacije i sredine u kojima su živjeli, pisali i djelovali učeni ljudi, pripadnici društvene i duhovne elite Bosne u osmanskome periodu.

Radom smo nastojali predstaviti najrepresentativnije primjerke ove, iako po broju rukopisa skromne, prema sadržaju vrlo bogate kolekcije.

Time smo, nadamo se, otvorili put za nova istraživanja i valoriziranje intelektualne i kulturne povijesti Bosne i Hercegovine.

LITERATURA

- Babović, Dželila, "Uloga komentara u kanoniziranju književnih vrijednosti – s osvrtom na komentare poezije bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 69/2019, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2020, 109-129.
- Babović, Dželila, "Rukopisi rječnika i leksikografska tradicija u Bosni od 16. do 19. stoljeća", *Bosniaca* 27/2022, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2022, 130-144.
- Bain, Alexandra, *The late Ottoman En'am-i şerif: Sacred text and images in an Islamic prayer book*, neobjavljena doktorska disertacija, University of Victoria, 1999.
- Bejtić, Alija, *Elči Ibrahim-pašin vakuf u Travniku: prilog kulturnoj povijesti Travnika*, [s. n.], Sarajevo, 1942.
- Bejtić, Alija, "Podaci za kulturnu povijest vezirskog grada Travnika", *Naše starine*, II (1954), Sarajevo, 1954, 151-166.
- Bušatlić, Ismet, "Medresanska / prva travnička javna / biblioteka", U: *Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku 1706-2014 (Monografija)*, Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku, Travnik, 2014, 47-50.
- Duranović, Elvir, "Travničko muftijstvo i travničke muftije od 1680.-1930. godine", *Takvim za 2014. godinu*, El-Kalem, Sarajevo, 2013, 233-250.
- Gazija-Pajt, Enisa, "Elči Ibrahim-pašina medresa – kontinuitet odgoja i obrazovanja", U: *Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku 1706-2014 (Monografija)*, Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku, Travnik, 2014, 61-124.
- Historija Osmanske države i civilizacije*, priredio Ekmeleddin İhsanoğlu, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2004.
- Jahić, Mustafa, *Trajnost islamskog naslijeđa: rukopisi Gazi Husrev-begove biblioteke*, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Sarajevo, 2019.
- Karahalilović, Namir, Drkić, Munir, *Ahmed Sudi Bošnjak: komentator perzijskih klasika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2014.
- Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak I (drugo izdanje), Obradio: Kasim Dobrača, Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, London – Sarajevo, 2000.

- Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak II (drugo izdanje), Obradio: Kasim Dobrača, Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe, Rijaset islamske zajednice u BiH, London – Sarajevo, 2002.
- Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak VI, Obradio: Mustafa Jahić, Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe, Rijaset islamske zajednice u BiH, London – Sarajevo, 1999.
- Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak VII, Obradili: Haso Popara i Zejnir Fajić, Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe, Rijaset islamske zajednice u BiH, London – Sarajevo, 2000.
- Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak XVI, Obradio: Haso Popara, Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe, Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, London – Sarajevo, 2008.
- Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, Svezak II, obradio: Haso Popara, Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe, Historijski arhiv Sarajevo, London – Sarajevo, 2011.
- Kılıç, Hulusi, “eş-Şâfiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010, 247-248.
- Lavić, Osman, “Ex librismi na rukopisima Elči Ibrahim-pašine biblioteke“, U: *Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku 1706-2014 (Monografija)*, Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku, Travnik, 2014, 51-60.
- Nametak, Fehim, *Historija turske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2013.
- Petrone, Michele, “‘Special Features of the Prophet’ (Khaṣā’iṣ nabawiyya): From Jurisprudence to Devotion“, in: *The Presence of the Prophet in Early Modern and Contemporary Islam*, Brill, Leiden, 2021, 197-228.
- Soysal, Özer, “Osmanlı’da neler okundu, kütüphane kurumu nasıl algılandı, kurumlaşan ‘geleneğe’ yoksa ‘kütüphane kültürü’ müydü?“, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 50, 2 (2010), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara, 2010, 163-175.
- Šošić, Dževdet, “Muslimanske obrazovne ustanove u Travniku (osvrst na period od 1463. do 1946. godine)“, *Zbornik radova Vakufi u Bosni i Hercegovini: vakufi u Travniku*, god. 9, br. 9, Sarajevo, 2019, 73-90.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Muhammediyye“, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2005, 583-584.
- Ždralović, Muhamed, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, I-II, Svjetlost, Sarajevo, 1988.

CULTURAL HERITAGE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA II: MANUSCRIPTS OF THE ELČI IBRAHIM-PASHA'S MADRASA IN TRAVNIK

Summary

This paper presents the manuscript collection of the Elči Ibrahim Pasha's madrasa in Travnik. This collection contains 105 manuscript codices written in Arabic, Turkish and Persian. In the 1940s, the manuscript collection of this madrasa was transferred to the Gazi Husrev Bey library in Sarajevo, as part of a project that included the storage of manuscripts from all madrasas in Bosnia and Herzegovina in a suitable place. Nevertheless, even after that year, manuscripts continue to arrive in this library, so today it contains a solid manuscript collection. Although it was digitized in 2012 in the manuscript digitization project of the Bosnian manuscript collections by the Yunus Emre Institute, the catalogue of this manuscript collection has never been presented.

Keywords: manuscripts, cataloguing, Elči Ibrahim Pasha's madrasa in Travnik, cultural and intellectual history of Bosnia and Herzegovina